

Сулейманова Н.О.

КЫРГЫЗ КООМУНДАГЫ СОЦИОМАДАНИЙ БААЛУУЛУКТАРДЫН ЧЕН-ӨЛЧӨМҮ

Сулейманова Н.О.

ИЗМЕРЕНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В КЫРГЫЗСКОМ ОБЩЕСТВЕ

N.O. Suleymanova

DIMENSION OF SOCIO-CULTURAL VALUES IN THE KYRGYZ SOCIETY

УДК: 316.7 (575.2) (04)

Макалa «социомаданий баалуулуктардын чен-өлчөмү» түшүнүгүн анализдөөгө, тактоого багытталат. Бул түшүнүктөрдөгү кубулушту, процессти талдоо аркылуу социомаданий баалуулуктарды өлчөө механизмдери иштелип чыгат. Кыргыз коомундагы социомаданий баалуулуктардын чен-өлчөмү тууралуу маалымат берилет.

Негизги сөздөр: социомаданий чындык, баалуулук, чен-өлчөм, социомаданий мейкиндик, кыргыз коому.

Статья посвящена анализу понятия «измерение социокультурных ценностей». Изучая данное явление, процессы, разрабатываются механизмы измерения социокультурных ценностей. Освещаются измерения социокультурных ценностей в кыргызском обществе.

Ключевые слова: социокультурная действительность, ценность, измерение, социокультурное пространство, кыргызское общество.

The article is devoted to the analysis of the concept of "socio-cultural values dimension". In the process of studying this phenomenon, processes the mechanisms for measuring the socio-cultural values are being developed. The dimension tools of socio-cultural values in the Kyrgyz society have been covered.

Key words: socio-cultural reality, value, dimension, socio-cultural space, Kyrgyz society.

«Социомаданий баалуулуктардын чен-өлчөмү» деген түшүнүк «социомаданий чындык», «баалуулук» жана «чен-өлчөм» түшүнүктөрүнүн жуурулушунан келип чыккан. Алгач социомаданий чындык деген эмне? – деген суроону карап көрөлү. Социомаданий чындык (лат. socialis – коомдук жана realis – чындык) – бул адамдын чыгармачыл ишмердүүлүгүнүн жиктелген жыйынтыгы жана жашоо маңызынын тарыхый процессиндеги жашоо образынын формалары, жашоо жолдору [1, <https://progs-shool.ru/obshhij-kurs-filosofii-chast-ii>].

Демек социомаданий чындык адамдар тарабынан аңсезимдүү түрдө жаратылган табигый жаратылыштын үстүнөн түзүлгөн жасалма социалдык мамилелердин жыйындысы. Белгилүү бир улуттун, коомдун же топтун жалпы мүнөзүн, менталитетин аныктоодо алардын социомаданий мейкиндигиндеги баалуулуктары зор мааниге ээ. Себеби адамдын рухий чөйрөсү, физикалык айлана-тегеречи, жашоо образындагы ишмердүүлүгү, коомдогу социалдык катмары, социалдык статусу, инсандык чыгармачыл потенциалы, социалдык жана маданий алакасы ал жашап жаткан коомго түздөн-түз тиешелүү болуп, ошол коомдун жалпы картинасын түзөт.

Социомаданий чындык – системалуу социалдык жана маданий бирдиктердин синтезинен түзүлөт дагы трансформация процессиндеги баалуулуктардын кайрадан иштелип чыгышына өбөлгө түзөт.

Социомаданий мейкиндикте баалуулуктар инсандардын дүйнө таанымы, билими, социалдык жана маданий деңгээли боюнча чен-өлчөмгө ээ болот. «Баалуулук – тирүү организм болгон жердин баарында бар, өзгөчө өз ара көз карандылык жана өз ара аракеттешүүчүлүк болгон жерде көбүрөөк кездешет. <...> Баалуулук – бул бир нерсеге карата жыргалчылык, жыргалчылыктын болушунда карама-каршылыктуу жашоо бар жана аларда өз ара кастык жана өз ара жардамдашуу процесси болот» [2, 1996: 328] - дейт Н.Р. Нибур.

Кандай гана баалуулук болбосун ал белгилүү бир адамдардын же белгилүү бир жамааттын башын бириктирет жана ошол баалуулукка карата багытталуу процесси жүрөт. Маселен, бала төрөлгөндөн тартып социомаданий баалуулуктарды кабыл алуу жана өздөштүрүү менен жашоого баштайт. Адам өмүр бою социомаданий чөйрөдө өзү жашап жаткан коомдун социалдык жана маданий баалуулуктарын үйрөнүү, үйрөнүлгөн социомаданий багыттарын жаңылоо менен өмүрүнүн акырына чейин социалдашып жашайт.

Инсандын социомаданий чөйрөсү кеңейген сайын анын социомаданий баалуулуктары дагы улуттук, локалдуулук жана ааламдык деңгээлде өсө баштайт. Демек мында социомаданий чөйрөнүн кеңейгендигине байланыштуу адамда өнүгүү-өзгөрүү менен бирге ички жана тышкы конфликттер дагы болбой койбойт.

Орус окумуштуусу У.И. Грызова: «Социомаданий мейкиндикте дайыма социалдык жана маданий чындыктын ортосунда карама-каршылык келип чыгат жана кайрадан социомаданий чындыктар түзүлөт» дейт [3, 2010: 63]. Социомаданий чындыктагы мындай карама-каршылыктар коомдун алдыга өнүгүүсүнө шарт түзөт. Социомаданий процесс адам баласынын жашоосунун маңызын түзүп, жашоодогу баалуулуктардын канчалык деңгээлде маанилүү экендигин аныктап, тактап турат. Бул процесстин негизинде баалуулуктар эскирип, алардын ордуна жаңы баалуулуктар орун алып, эски-жаңы түшүнүктөрүнүн ортосунда кагылыш кайталанып турат. Мындай циклдүү көрүнүш коомдун өнүгүү жолунда экендигинен кабар берет.

Бардык баалуулуктун социалдык генезиси бар, башкача айтканда, адамдардын ортосунда үзгүлтүксүз байланыш чөйрөсү болгондуктан социалдык генезис улана берет. Ошентип адам коомунун өнүгүү тарыхы социалдык генезис аркылуу түзүлөт жана коом өнүккөн сайын коомдун талабына жараша баалуулуктар системасы дагы өзгөрүп, түрдүү ченөлчөмдөргө ээ болот.

Кыргыз коомунда социомаданий мейкиндик 1990-жылдардан кийин күтүлбөгөндөй өзгөрүүгө учурады. Өлкөнүн социалдык-экономикалык абалы маданиятка терс таасирин тийгизди. Социомаданий баалуулуктар өлкөнүн абалына жараша өзгөрдү. Башкача айтканда, социалисттик коомдун жалпыга багытталган социалдык адилеттик, эркиндик, теңдик принциптеринин [4, [https:// ru. wikipedia.org/wiki](https://ru.wikipedia.org/wiki)] негизинде пайда болгон баалуулуктар капитализмдин эркин экономикалык аймактардын жеке жактарга бөлүштүрүлүшү, формалдуу укуктук теңдик жана жеке ишкердүүлүк, капитал, киреше [5, <https://ru.wikipedia.org/wiki>] сыяктуу баалуулуктарына айланды.

Кыргызстандын социалдык-экономикалык өткөөл кырдаалында өлкөнүн социомаданий баалуулуктарын аныктоо, мекенчилдик сезимдерин билүү, жарандардын саясий багыттарын үйрөнүү максатында изилдөөчүлөр тарабынан түрдүү ракурстагы изилдөөлөр жүргүзүлгөн жана бүгүнкү күндө да жүргүзүлүп жатат. Алардын бири «История и идентичность: Кыргызская Республика» [6, 2007]. Бул эмгекте кыргыз элинин иденттүүлүгүн аныктоодо ошол элдин тарыхына сүңгүп кирүү аркылуу мамлекеттик, улуттук иденттүүлүктү түзүү мүмкүндүгү айтылат.

Ушул өңдүү изилдөөлөрдүн бири 2012-жылы кыргызстандыктардын өзүн-өзү таануусу боюнча Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин «Цивилизация процессинде түрк дүйнөсүндөгү калктардын социалдык иденттүүлүгү: Кыргызстандын мисалында» аттуу изилдөөсү. Изилдөөдө жарым-жартылай стандартташтырылган сурамжылоо методу колдонулуп, сурамжылоого жалпы республика боюнча 18 жаштан жогору 2000 респондент катышты. Бул изилдөө дагы жогорудагы изилдөөлөр сыяктуу эле кыргыз элинин социалдык, маданий, экономикалык ж.б. абалдарын изилдөө аркылуу кыргыз элинин иденттүүлүгүн аныктоого салым кошот деген үмүттөбүз.

Социологиялык изилдөөнүн жүрүшүндө респонденттерге төмөнкү таблицадагы баалуулуктар тизмеси берилген. Алар үчүн маанилүү болгон баалуулуктарды маанилүүлүк даражасына жараша он баллдык шкала аркылуу жайгаштыруусу сунушталган.

Жаш курагы	18-29	30-39	40-49	50-59	60тан жогору
Категориялар					
Үй-бүлө	47,2	57,4	54,7	54,3	49,1
Ден соолук	39,0	29,8	35,8	37,9	37,0
Байлык	2,7	1,8	1,9	1,7	1,4

Көп эмгек акы ала турган жумуш	0,5	0,2	0,8	0,4	0,0
Жан дүйнөмө туура келген жумуш	0,8	2,0	0,5	0,9	0,5
Ата-Мекен	3,7	4,0	4,0	2,6	5,6
Жогорку билимдүү болуу	0,5	0,4	0	0	0
Заманбап турак-жай	0,5	0,7	0,5	0	0,5
Автоунаа	0,1	0,2	0	0	0
Мамлекет	0,1	0,2	1,1	0	0,9
Достук	0,5	0,2	0,3	0	0
Коомчулуктун сыйына татыктуу болуу	0,5	0,4	0,3	0,4	0,5

Изилдөөдө көрсөткөндөй, кыргыз коомунда үй-бүлө баалуулугу учурдагы үй-бүлөлүк кризиске карабастан, бардык жаш курак үчүн алдыңкы орунда турат. Андан кийинки орунда ден соолук орун алган. Үчүнчү орунду *Ата-Мекен* баалуулугу ээледі. Бардык респондент үчүн төртүнчү орунда *байлык* категориясы болгон. Мындан төмөнкүдөй жыйынтык чыгарсак болот. Үй-бүлө кыргыз коомунда өтө маанилүү экендигин мударис К. Исаев: «Үй-бүлө уясы, насыятчы, сүйүү, сый-урмат, мээрим, ырайымдын очогу, турмушка даярдаган, алгачкы билим берген институт болуп саналат. Улууларга, аялдарга сый-урмат көрсөткөн үй-бүлө, муундардын тарыхый жолун улап, маданиятты жана жалпы адамзаттын баалуулуктарын сактап келген жана сактап келе жатат» [7, 2012] – десе, үй-бүлө институтунун социологиялык өңүттөн терең изилдеген түрк социологу Али Үнал үй-бүлөнү баалуулук катары мындай бүтүм чыгарган. “Үй-бүлө институту бир гана аял жана эркектин юридикалык жактан нике кыюу акты болбостон, ошол эле учурда үйлөнүүгө бүтүм чыгарган жаштардын коом алдында адамдык, адеп-ахлактык, социалдык, улуттук, тарыхый баалуулуктар боюнча жоопкерчиликтерди алгандыгын да билдирет” [8, 2015]. Жогорудагы окумуштуулардын пикирине кошулуу менен бирге үй-бүлө коомдун бардык баалуулуктарын: массалык, улуттук жана ааламдык баалуулуктарын камтыган ары таатал, ары күчтүү институт десек болот.

Ден соолук баалуулугу албетте, алдыңкы орунда турушу шарт.

Ата-Мекен баалуулук катары бардык жаш курак үчүн үчүнчү орунда турат. Ар бир адамдын туулуп-өскөн жери кандайдыр бир ыйык сезимдер, жагымдуу символикалар менен өмүр бою эсинде сакталып калат. Ата-Мекен категориясы баалуулук катары бааланышынын бирден-бир себеби адамдын жашоосунун башталгыч булагы десек болот. Дүйнөнү таануу, жашоонун маңызын андоо Ата-Мекенден башталат. «... Ата-Мекен, эркиндик, элдин тили, тарыхый эс-тутум фактылары ж.б. инсан тарабынан кийинчерээк өздөштүрүлөт, бирок

баалуулук катары бааланышында коомдун канчалык деңгээлде идеологиялашкандыгына байланыштуу болот» [9, 1994]. Ата-Мекен баалуулугу ошол территорияда жашаган жарандардын мекенчилдик сезиминин калыптанышынан көз каранды. Мекенчилдик сезим канчалык күчтүү болсо, Ата-Мекен баалуулугу дагы ошончолук жогору болору, жарандык иденттүүлүк бекем сакталары окумуштуулар тарабынан изилденген. Кыргыз философия-социологу К.Исаев: “Жарандык иденттүүлүк жана иденттешүү коомдун туруктуу социомаданий, социалдык саясий, экономикалык, улуттук-маданий жана диндик өзгөчөлүктөрүнүн негизинде пайда болгон татаал курам. Булардын ичинен маданий, экономикалык жана саясий тармактары негизги орунду ээлейт [10, <http://www.science-journal.kg/media/Papers/nntiik/2015/2/nntiik-2015-N2-166-171.pdf.pdf>] – деген орчундуу пикирин айткан.

Кыргыз коомунда баалуулук катары төртүнчү орунда турган *байлык* категориясы турат. Экономикалык жыргалчылык жашоодо абдан маанилүү көрсөткүч. 1990-жылдан кийинки өлкөдөгү экономикалык өткөөл каатчылык кыргыз элинин социалдык-маданий абалынын төмөндөшүнө олуттуу таасирин тийгизди. Мамлекеттин туруктуу өнүгүүсүндө ар бир жарандын, үй-бүлөнүн коомдогу ээлеген орду, анын экономикалык абалы, жашоосу менен канааттануусу чоң роль ойнойт [11, 2016]. Демек *байлык* баалуулук катары адамдардын жашоосунда керектүү жана маанилүү баалуулуктардын катары кирет.

Сурамжылоодогу баалуулук категорияларынын ичинен «Көп эмгек акы ала турган жумуш», «Жогорку билимдүү болуу» баалуулуктары жаш курагы боюнча 60 жаштан жогорку респонденттер үчүн маанилүү эсептелбегендиги аныкталды.

Жыйынтыктап айтканда, социомаданий баалуулуктардын чен-өлчөмүн аныктоодо жеке, улуттук, мамлекеттик, ааламдык деңгээлдеги баалуулуктар инсандын социалдашуусуна жараша жүрөт жана аны курчап турган чөйрөсүнө жараша бааланат. Адам социалдашуу процессин алгач үй-бүлөдө баштап, өмүр бою үй-бүлөлүк социалдашууну баштан өткөрөт. Ошол себептен үй-бүлөнүн баалуулук катары биринчи орунда болушу жүйөлүү. Ден соолук адам баласынын жашоосунда, дегеле тирүү жандыктын жашоосунда эң маанилүү байлык. Бул баалуулук адам төрөлгөндө пайда болуп, адам өлгөндө өзү менен кошо кетет. Ден соолук категориясын адамдын жеке психикасына байланыштуу баалуулук

катары карасак болот. Байлык категориясы же экономикалык жыргалчылыктын көрсөткүчү саналган бул баалуулуктын алдыңкы үчилтикке чыгышы азыркы экономикалык шартта нормалдуу көрүнүш.

Баалуулук категорияларындагы турак-жай, көп эмгек акы төлөнүүчү иш, жан дүйнөмө туура келген жумуш, жогорку билимдүү болуу, заманбап өздүк турак-жай, автоунаа, достук, коомчулуктун сыйына татыктуу болуу сыяктуу баалуулуктардын даражалары өтө чачыранды болуп, баалоо шкаласында 4-12-орунга чейин кеңири диапазонда жайгашкан.

Ааламдашуу шарты кыргыз коомундагы бир топ баалуулуктардын өзгөрүүсүнө өз таасирин тийгизди. Советтик доордун маанилүү баалуулуктары азыркы мезгилдин баалуулуктары менен дал келбейт, башкача айтканда, баалуулук катары баалоо системасында рейтинг жогорулайт же төмөндөйт. Коомдун социомаданий баалуулуктары динамикалуу процесс болгондуктан, ар дайым изилдөөнүн объектиси катары актуалдуулугун жоготпошу керек жана циклдүү мезгилдик изилдөө катары мамлекет дагы кызыктар болушу шарт.

Адабияттар:

1. <https://progs-shool.ru/obshhij-kurs-filosofii-chast-ii>
2. Нибур Н. Р. О ценностном центре // Христос и культура. Избранные труды Ричарда Нибура и Рейнхольда Нибура. – М.: Юристы, 1996. С. 320-336.
3. Грызлова У. И. Понятие социокультурно-ценностного измерения // Вестник ОГУ, 2010. - №10 (116). – с. 62-64.
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%BC>
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%BC>
6. История и идентичность: Кыргызская Республика. Отв. ред. В. Лапинс. – Б.: 2007. – 273 с.
7. Исаев К. Жаңы кыргызстанда адам жана үй-бүлө маселелери [Текст] / К.Исаев // М. Р. Рыскулбеков атындагы кыргыз экономикалык ун-нин кабарлары. – 2012. – № 3 (22). – 58-62 б.
8. Али Унал, Үй-бүлө маселелери социологиянын күзгүсүндө. – Бишкек, 2015. – 498 б.
9. Ценности и символы национального самосознания в условиях изменяющегося общества. – М.: 1994. – 236 с.
10. <http://www.science-journal.kg/media/Papers/nntiik/2015/2/nntiik-2015-N2-166-171.pdf.pdf>
11. Исаев К. ж.б. Кыргыз Республикасынын бекемдөө жолдорун талдоо. – Бишкек, 2016. 168 б.

Рецензент: к.социол.н., доцент Шаршембиева Т.С.